

# Kirkelige Brydninger i Aaret 1733.

Af **Kr. Høibergs** Samlinger ved **H. F. R.**

---

Siden Reformationen har der næppe været noget Aar saa rigt paa kirkelige Brydninger som 1733 og det Aar, der fulgte. I nærværende Tidsskrift er allerede meddelt adskilligt herhen hørende, saasom Sammenstødet mellem Biskopperne E. Hagerup og P. Hersleb, Præsterne Ole Herslebs og P. N. Holst Sager, samt Mad. Wulfs Historie m. m. Men det er langt fra, at Emnet er dermed udtømt. Her følger nu nogle flere »Sager« fra samme Aar. De første tildrog sig vel paa tydsk Grund, men Virkningerne kom til at strække sig til vort Fædreland.

## I.

### **Pietisternes Brud med Zinzendorf.**

I Briegers Zeitschrift für Kirchengeschichte XXIII, S. 549 ff., har G. Reichel, Docent ved Brødremenighedens theologiske Seminar i Gnadenfeld, leveret en fortræffelig Artikel om »Oprindelsen til et mod Zinzendorf fjendtligt Parti i Halle og Wernigerode«. Anledningen til det skarpe Brud mellem Halle og Herrnhut, hvis første Stadier her ere skildrede, var — foruden den theologiske Spaltning mellem to ellers beslægtede Retninger — Rivaliseringen om, hvem af dem der skulde regere i den danske Kirke. Før den Tid kan man i alt Fald her til Lands næppe skjelne Pietister og Herrnhuter fra hinanden. Men efter at Christian VI fra 1733 af var kommen under stærk Paavirkning af den pietistiske Grev C. E. Stolberg-Wernige-

rode, der stod i den nøjeste Forbindelse med Theologerne i Halle, saa dannede der sig efterhaanden en Kløft mellem de to før saa broderlig sindede kirkelige Retninger. Her i Landet var det Pietisterne, der, i alt Fald tilsyneladende, sejrede. Men dermed fik de ogsaa den ret vanskelige Opgave at være Regeringsparti, medens Herrnhuterne fik en for Kristenlivets Sandhed sundere Stilling, nemlig den, at »bo under Korset«.

Iblandt Kn. Heibergs Samlinger findes en til Reichels Fremstilling og til Arkiv-Materiale fra Herrnhut støttet Behandling af Emnet, som her meddeles med nogle mindre væsentlige Ændringer og Tilføjelser. *H. F. R.*

## 1.

*Stemningen imod Zinzendorf i Begyndelsen af Aaret 1733.*

I Efteraaret 1732 saa det truende ud for Zinzendorf. Den 28. Oktober lod Kong August II af Sachsen et Reskript udgaa, som befalede, at Zinzendorf »paa Grund af sin hittidige uanstændige og betænkelige Opførsel« inden 3 Maaneder skulde sælge sine Godser og Grundstykker og begive sig bort fra Sachsen; ja man synes endog at have tænkt paa at sikre sig hans Person<sup>1)</sup>. Denne ikke blot for Zinzendorf men ogsaa for Brødremenigheden truende Situation gav Anledning til, at Zinzendorfs Kammertjener David Nitschmann rejste til København for at sondere Stemningen der. Han fandt den ikke videre gunstig.

Den 10. Januar 1733 skrev Zinzendorfs kritiske Velnynder C. A. v. Plessen til Spangenberg (da i Halle) om Z.: »Jeg beklager ham meget, men Hjælpen staar saa meget desto mindre i min Magt, som Hr. Greven ene og alene følger sin egen Drift og ikke vil give nogen Plads for Fornuften og sine bedste Venners Raad, hvilke ellers er fuldtud overbeviste om hans redelige Intention«. Samme Dag sendte Markgrevinde Sophie Christiane Zinzendorf et

---

<sup>1)</sup> J. Th. Müller, Zinzendorf. S. 44—5. Spangenberg Z.s Leben, S. 759.

Brev, der betegner et Brud i høflige Former. Tidligere havde hun egenhændig skrevet til sin Ven og Protegé; nu skrives Brevet med en fremmed Haand, og Markgrevinden tilføjer kun Underskriften<sup>1)</sup>.

»Min Herre!« — ytrer hun — »Jeg har modtaget tre forskellige Breve, som De har skrevet til mig i forrige Maaned. De forstaar altfor godt at bære Deres Tab som en god Kristen til ikke at skulle kunne trøste Dem over det, De har lidt ved Deres Datters<sup>2)</sup> Død. Hvad De meddeler mig om Deres egen Stilling, bedrøver mig. Gud alene, som De sætter Deres Lid til, vil kunne og vil vide at holde Dem oppe under de Vanskeligheder, som truer Dem. Forøvrigt, min Herre, beder jeg Dem ikke at tage mig min Tavshed ilde op; min Sundhedstilstand tillader mig ikke at skrive saa meget, som jeg har gjort før. Det Venskab, som jeg nærer for Dem, er ikke mindre, og jeg svarer paa de Ønsker, som De udtrykker for mig i Deres Brev, med Ønsker, som svarer til Deres Stilling, idet jeg med alle en særlig Agtelses Følelser er (osv.)«.

Medens Plessen og Markgrevinden saaledes tog Afstand fra Zinzendorf, sendte Prinsesse Sophie Hedevig ham (17/1 33) en egenhændig hjertelig Hilsen som Tak for hans »kristelige Ønske til Aarsskiftet«.

Nitschmann opholdt sig en Tid i København. Hensigten var at søge Plads for Zinzendorf og Menigheden i Danmark. Z. havde udfundet denne Plan, da Uvejrsskyerne trak sammen over Herrnhut. Den, som skulde hjælpe, om nogen skulde kunne hjælpe her, var Grevens gamle Veninde, Dronningen, som i sin Tid havde lovet at tage sig af hans og Menighedens Sag. Zinzendorf sendte hende (22/12 32) et Nytaarsbrev, fuldt af gudelig Smiger, og Dronningen viste sig ogsaa nu stadig at være trofast i sit Venskab. Da hun hørte om den herrnhutiske Menigheds og Zinzendorfs Trængsler, gik hun til Kongen, »fremstillede

<sup>1)</sup> Gegenw. Gest. als des Kreuzreichs, S. 128—9.

<sup>2)</sup> c: den 2aarige Theodora Caritas.

eftertrykkelig« Zinzendorfs Nød og bad »indstændigst« sin Gemal om at lade Zinzendorf faa Del i hans kongelige Naade og Beskyttelse. Kongen svarede, at hvis man ikke mere vilde taale Zinzendorf i Sachsen, og den yderste Nød var for Haanden, vilde han tillade ham at købe Ejendom i Holsten og lade sin Menighed<sup>1)</sup> drage derhen. Dronningen befalede Söhlenthal at skrive dette til Zinzendorf, samt at denne skulde indsende en Skrivelse til Kongen, hvori han fortalte om sine Forhold og bad om Tilladelse til at drage til Holsten med sin Menighed. Skrivelsen skulde indsendes gennem Overkammerherre Plessen, som skulde anmodes om snart at skaffe Svar. Kongen havde tillige udtalt, at han haabede, Zinzendorf vilde blive indenfor sine egne Grænser og ikke vilde reformere hele Holsten. Efter at have fortalt alt dette i et Brev til Zinzendorf (<sup>26</sup>/<sub>2</sub> 33), tilføjer Söhlenthal: »Hæc ipsissima verba Regis sunt. Mere har H. M. Dronningen ikke kunnet effectuere, omendskønt hun har anstrængt sig for at udrette mere«.

Zinzendorf sendte kort efter (<sup>28</sup>/<sub>4</sub> 33) Dronningen et taknemligt Brev. Men det er meget tvivlsomt, om Memorialen angaaende Holsten indkom. Menigheden i Herrnhut havde da heller ingen Lyst til at flytte.

Nitschmann havde ogsaa forhandlet med Plessen, og bragt et mundligt Svar til Zinzendorf fra denne, hvilket Svares Betydning Zinzendorf imidlertid ikke rigtig kunde faa fat paa. Han skrev derfor (<sup>29</sup>/<sub>5</sub> 33) til Plessen og spurgte ham om Meningen, idet han udtrykkelig beraabte sig paa, at Dronningen havde befalet ham i denne Sag »confidentissime« at bruge Plessen. Denne svarede herpaa med at gentage, hvad han havde sagt til Nitschmann og »hvad han dengang havde hørt af Hs. Kgl. Maj. selv, nemlig, at denne allernaadigst var villig til at tillægge Zinzendorf en Karakter (Titel), hvis han forment, at det kunde

---

<sup>1)</sup> Kongen ønskede næppe at have Zinzendorf selv i sit Rige.

tjene til hans Beskyttelse og Sikkerhed, og han i saa Fald derom vilde ansøge i en Memorial hos allerhøjest bemeldte H. K. Maj«.

En saadan Memorial blev dog næppe nogensinde indgiven. Zinzendorf havde imidlertid d. 17. Dec. 32 meddelt den sachsiske Regering, at han allerede nogle Maaneder forud havde solgt sine Godser til sin Gemalinde<sup>1)</sup>. Selv drog han fra Herrnhut d. 26. Jan. 1733, og naaede d. 31. Jan. Ebersdorf, hvorfra han den 20. Febr. drog til Tübingen for at faa Støtte der. Hans Fjender i Halle glædede sig over hans Landflygtighed. »Hr. Grevens vidtudseende Projekter vil den omtalte Forandring vel give et Grundstød«, skrev G. A. Francke d. 28. Jan. 1733 til J. W. Schrøder i København<sup>2)</sup>. Situationen klarede sig dog hurtigere for Zinzendorf, end nogen havde ventet. Tronskiftet i Sachsen d. 11. Febr. 1733 forandrede forskellige Forhold, og dette synes ogsaa at have bevirket, at Zinzendorfs Salg af Godserne til sin Gemalinde blev stadfæstet ved Reskr. af 4. April 1733, som tillige tillod ham vedblivende at opholde sig i Sachsen<sup>3)</sup>. Dog dette bidrog kun til, at hans Fjender i Løbet af Aaret fordoblede deres Anstrængelser for at hindre hans Planer og især for at spærre ham ude fra Danmark.

## 2.

### *Den halleske Koalition 1733.*

Medens Kristian VI i Sommeren 1733 var i Norge, og medens man i Herrnhut beredte sig til at sende nye Missionærer ud til Vestindien, arbejdede Zinzendorfs Modstandere af al Magt paa at faa Danmark lukket for ham. En formelig pietistisk Koalition havde dannet sig, hvis Formaal var at forhindre den Ødelæggelse, som »den gode Sag« i Danmark truedes af ved Grev Zinzendorfs Foretagender. Hovedmændene i Koalitionen var Grev C. E. Stol-

<sup>1)</sup> Spangenberg, Leben Zinz. S. 749—750.

<sup>2)</sup> Arkivet paa Ledreborg.

<sup>3)</sup> J. Th. Müller, Zinz. S. 45.

berg og Professor G. A. Francke, den store Franckes lille Søn. Hvornaar denne antiherrnhutiske Koalition har dannet sig og begyndt at arbejde sammen for den fælles Sag: „ne res Herrnhutiana dilatetur“, kan ikke bestemt siges; dens Rødder kan spores allerede i 1731, og de følgende Aars Begivenheder har i høj Grad forberedt Jordbunden for en Sammenslutning. Professor Francke havde i flere Aar staaet og stod stadig i Brevvexling med Etatsraad Schrøder, der som Medlem af Missionskollegiet i Kjøbenhavn førte Korrespondancen om Missionens Sager med ham. Desværre er det kun Brudstykker, som vi har tilbage af disse to Mænds Brevvexling, nogle faa Breve fra Francke, der findes i Arkivet paa Ledreborg; men de viser tilfulde, med hvilken ængstelig Opmærksomhed man i Kredsen i Halle vaagede over alt, hvad der foregik i Herrnhut; man frygtede stadig, at der fra den Kant skulde vækkes en Uro, der baade paa den ene og den anden Maade kunde mistænkeliggøre og skade de Bestræbelser, der udgik fra Halle.

Første Gang Zinzendorf og Herrnhuts Navn nævnes i Franckes Breve, er i Juli Maaned 1730, altsaa endnu før Fredrik IV's Død. Schrøder har spurgt om, hvorledes det forholdt sig med Grev Zinzendorfs Anstalter i Herrnhut, og herpaa svarer Francke: Nogen egentlig Efterretning kan han ikke give. Hvis det, der var ham refereret, var rigtigt, kunde han ikke approbere alt; men han vil ikke dømme om noget, som han ikke har faaet tilstrækkelig Efterretning om; han tvivler ikke om, at Hr. Greven mener det godt, men maa lade det Spørgsmaal staa hen, om man bruger den nødvendige Forsigtighed.

I det næste Brevfragment, vi har fra Franckes Haand, halvtredje Aar senere, er Tonen adskilligt køligere. Den 28. Jan. 1733 fortæller han Schrøder om Zinzendorfs Forhold, der paa den Tid jo var ret vanskelige, idet han havde faaet Befaling til at sælge sit Gods og selv forlade Sachsen, hvilket Francke mener vil „give Hr. Grevens vidt-

udseende Projecter et Stød«. Francke antyder tillige, at det synes, som om Zinzendorf har noget for paa andre Steder, da han for Tiden er paa Rejse; og han fortæller, at den bekendte Christian David staar i Begreb med at rejse til Grønland, men forstaar ikke, hvad han egentlig tænker sig at kunne udrette dér.

En Maaned senere (<sup>21</sup>/<sub>2</sub> 33) har Francke intet yderligere at melde om Zinzendorf, men sender i en Efter-skrift Schrøder en udførlig Beretning om Z.'s tro Ven, Mag. Spangenberg, Separatisteri, der jo førte til, at han 5 Uger senere bortvistes fra Halle, idet Francke dog beder Schrøder om at »menagere denne Efterretning, hvor det kunde være nødvendigt at gøre noget bekendt derom«. Af en Ytring i et senere Brev (<sup>8</sup>/<sub>4</sub> 33) kan det ses, at Spangenberg's Anskuelse (hans Angreb paa »Skriftestolen«) ogsaa havde fundet Venner i København.

Paa denne Tid begav Stolberg sig paa Vej til København, men fik Forhindring paa Vejen og maatte vende om i Hamborg<sup>1)</sup>. Hans Maal har utvivlsomt bl. a. været, at advare Kristian VI mod Spangenberg og Herrnhut. Det blev ikke til noget den Gang; men Francke fortsatte sine Advarsler. Den 17. Juni sendte han Schrøder en udførlig Skildring af den spangenberg'ske Sag, og beder ham communicere den til Hofpræst Reuss, og i Brevets Efterskrift — Francke synes at have yndet at sætte det vigtige i Efterskriften — omtalte han Zinzendorf. Han værger sig først mod den Mistanke, at han skulde misunde Hr. Greven af Zinzendorf og dem, som holder med ham, hvor de kunde skabe og udrette noget godt; tværtimod vilde han glæde sig derover; men alligevel anser han det for nødvendigt, at der bruges Forsigtighed ved deres Foretagender, fordi Sagerne hist og her tilsidst har vist sig at være af en ganske anden Art, end de til at begynde med har haft Udseende af. Som Exempel anføres Grevens sidste Ophold

---

<sup>1)</sup> Danske Saml. 2. R. II, 335.

i Würtemberg. Francke anser en saadan Forsigtighed for nødvendig, for at man ikke skal give Verden, som ellers er vant til at kaste alt i een Suppe (alles in eine Brühe zu werffen) Lejlighed til al ond Omtale. Derfor opfordrer han Schröder til, hvis han finder det rigtigt, at søge at holde lidt igen paa Hofpræst Reuss. Francke har mærket, at Reuss er stemt for (portiret vor) de herrnhutiske Anstalter, og han frygter, at dette i Fremtiden kan blive til Skade for ham.

Formodentlig er denne Advarsel skrevet under Grev Stolbergs Besøg i Halle, hvor Grunden til den omtalte Koalition blev lagt, og hvor man aftalte, hvorledes man nu skulde gaa frem for uden Larm at knække Zinzendorfs Indflydelse, særlig i Danmark. Vejen dertil var, dels at paavirke Stemningen i Danmark mod Zinzendorf, dels at bryde skarpt med denne selv. Dette Brud skulde dog ikke ske offentlig, men ved en Privat-Korrespondance med ham; »man vil ikke uden i den yderste Nød indlade sig i en offentlig Skriftudveksling«, skriver Francke (<sup>17/6</sup> 33). Og desuden vilde jo en Privat-Korrespondance, ledsaget af passende Noter, være et ganske anderledes virksomt Middel, naar det gjaldt om at præsentere Hoffet i København Zinzendorfs fordærlige Meninger.

Efter Stolbergs Hjemkomst fra Besøget i Halle begynder da de allieredes fælles Aktion mod Zinzendorf. Den 23. Juni sender Stolberg Francke Koncepter til Breve til Kongen af Danmark, til Markgrevinden og til Zinzendorf. Hvad Brevene til Kongen og Markgrevinden har indeholdt, kan vi ikke mere konstatere, da Koncepterne er gaaet tabt; men det ligger saa nær at formode, at de har indeholdt Advarsler mod Zinzendorf, da det samtidig til denne rettede Brev, hvortil Koncepten endnu foreligger, er en Skrivelse, der aabnede en længere skriftlig Forhandling mellem Stolberg og Zinzendorf. Stolberg beder Francke gennemse de 3 Breve, og hvis han intet har at erindre, da at afsende dem. Samtidig med Afsendelsen af Brevene til København,

skriver Francke selv til Schrøder, og meddeler strax i Begyndelsen af sit Brev (vel sagtens efter Aftale), at Grev Stolberg stadig er villig til samme Sommer at komme til København, men saavidt Francke har forstaaet, kan det først ske efter Kongens Hjemkomst fra Norge. Længere henne i Brevet — men saa langt borte, at man ikke kan formode en Tankeforbindelse mellem denne Meddelelse og Omtalen af Stolbergs Rejse — meddeler Francke forskelligt om Zinzendorf og Spangenberg til Advarsel, idet han skriver: »Der er hidtil fremkommet forskellige »Scartequer«, hvori Hr. Spangenberg forsvares, men derimod det her-værende Fakultet bagvaskes, og i Særdeleshed al Skyld lægges paa mig. Nu er der vel i Herrnhut blevet trykt en Meddelelse om, at man ikke tager nogen Del i disse Skrifter; men jeg faar alligevel fra andre Steder troværdig Beretning om, hvorledes Hr. Zinzendorf og andre føre Hr. Spangenbergs Defension; men derved bliver ofte Sandheden sparet. »Welches letzere auch an den H. Graffen von Zinzendorf und denen, die es mit ihme halten, öfters desiderirt worden«. Jeg haaber, Deres Højvelbaarenhed ved mit sidste har faaet temmelig Lys i Sagen; det øvrige vil Tiden gøre aabenbart, og det vilde være at ønske, at man hverken her eller andetsteds maa spore en paa mange Maader uheldig Effect af de Foretagender, der iværksættes af Hr. Greven af Z. og dem, som holder med ham«.

Disse Advarsler var kun en Begyndelse. Snart fulgte en endnu skarpere efter. Kort før d. 22. Juli er Stolberg i Halle, hvor der aabenbart atter er holdt Raad, og nogle Dage derefter (26. Juli) skriver han igen til Markgrevingen. »I største Fortrolighed« meddeler han hende nu, »hvorledes vor Hr. Greve af Zinzendorf bestandig faar flere og flere Indfald« — — »Det er tydeligt, at bemeldte Greve farer vild in puncto Retfærdiggørelsen, Sakramenterne, Samvittighedstvang, Forkastelse af Arvesynden o. desl., for ikke at tale om mange andre Ting, der vel synes at være Biting, men som i Virkeligheden har deres store Betydning«.

Francke vil ikke dermed »exclamieren« alle Herrnhutter, og heller ikke træde det gode, som bliver tilbage hos Greven, for nær. Men han føler sig forpligtet til denne Advarsel, da han frygter for, at Greven »søger at anbringe sine Meninger i de danske Lande, hvorved al Indgang for Guds Rige i Fremtiden vilde blive spærret, tilmed da han kun adresserer sig til de fromme og ikke lader sig mærke med sine *particulair* Meninger, førend han har indtaget nogen alvorligt«. Naar Stolberg skriver dette til Markgrevisinden, er det, fordi Gud har sat hende til ogsaa at være »Vægter i den Egn«. Han beder hende om ikke at vise hans Brev til nogen, for at det ikke skulde faa Udseende af, at han ønskede at bagvaske sin Næste eller at stikke sig selv frem som »en Mand i Kristendom«<sup>1)</sup>. Endelig lover Stolberg selv at ville rejse til København i September Maaned og da at medbringe hele sin Korrespondance med Zinzendorf; en Kopi af sit sidste Brev til ham vedlægger han allerede nu.

Med denne Advarsel til Markgrevisinden lod Stolberg sig foreløbig nøje. Franckes Meddelelser til ham af 8. og 11. Aug. om Spangenberg's paatænkte Rejse til Amerika og Plessens Plan at sende 12 mähriske Brødre til St. Croix foranledigede ikke nogen ny Advarsel fra Stolberg Side. Han var bange for at faa Skindet af at være det, han virkelig var, nemlig partisksindet; derfor svarede han Francke (16/8 33): »Hvad Hr. Grev Zinzendorf angaar, ser jeg ingen Lejlighed til i Øjeblikket at gøre noget uden at paadrage mig Mistanken om en altfor stor Hengivenhed for den anden Part, tilmed da jeg for to Postdage siden har skrevet udførlig desangaaende til Fru Markgrevisinden; derfor anser jeg det for bedre at vente, til jeg kommer derhen, eller til jeg faar Svar derfra«.

Nogle Uger efter rejste Stolberg til København, men

---

<sup>1)</sup> Reichel, anf. Skr. S. 558.

inden hans Besøg her omtales, vil vi nærmere betragte hans Brevvexling med Zinzendorf.

## 3.

*Stolbergs og Zinzendorfs Brevstrid.*

Striden begyndte med Stolbergs Brev 23. Juni 1733. Han lægger ikke Fingrene imellem, men lader Zinzendorf høre, at han »gaar bort fra al Sandhed, slaar ind paa selvopfundne Veje, som bringer Kristus og hans Rige mangfoldig Skade, lukker Dør og Port op for Spotterne af det gode, og fordærver sig selv og andre«. Med de kraftigste Formaninger fortsætter han: »Deres Kærlighed, gaa dog i Dem selv, og se, at Egensind og Hovmod er Kilden til Deres Sætninger, husk dog paa, hvorledes Apostlen Paulus Kol. 2, v. 16 og smstds. v. 10 for at lede sin Menighed til Fuldkommenhed minder den om de første Førelser, Hjertets Forvandling og Tro; hvorfor er da denne enfoldige Vej bleven Dem for daarlig; de vil ødelægge Babel, og opretter et større Tvangsrige end i alle Religioner«. Stolberg frabeder sig dernæst Zinzendorfs og Spangenbergss Besøg, idet han endnu engang erklærer, at han »nærer Afsky for alle Zinzendorfs Meninger og finder, at de omstøder Grunden«. Tilsidst beder han ham ikke at tage ham »hans Naivitet« ilde op, men tro, at han har handlet »af sand Kærlighed« og for at redde sin Samvittighed.

Zinzendorf svarede d. 29. Juni ret sagtmodigt, idet han spurgte for det første, »om Stolberg havde set, hørt eller læst andet af ham end det, han selv havde bifaldet, da Zinzendorf var i Wernigerode«, og dernæst: »om Stolberg var villig til at tractere denne Formaning paa Syrachs eller Christi Vis, eller om han ogsaa vilde udstrø de principia, han havde udtalt i sit Brev, andre Steder end i Danmark«.

Stolbergs Svar paa dette Brev blev en længere Skrivelse, hvori han udførligt gennemgaar alle de Punkter, paa hvilke han havde noget at klage, eller rettere: paa hvilke Koalitionens havde noget at klage. Thi inden Brevet af-

sendtes d. 22. Juli, havde Stolberg selv været i Halle. Her havde Brevet i Koncept været forelagt ikke blot Francke, men tillige Raaden Cellarius, Præsterne Mischke, Freylinghausen, Majer, Senior Urlsperger (der netop da var i Halle) og en Hr. A. von Geusau, og deres Tilsætninger udgør omtrent  $\frac{9}{10}$  af Brevet<sup>1)</sup>. Endelig saa endnu Hofpræsten Lau i Wernigerode det igennem, inden det afsendtes.

Det er en lang Række Klager, Grev Stolberg nominelt i sit eget Navn, men faktisk paa Koalitionens Vegne, sendte Grev Zinzendorf. Stolberg afviser først, at han skulde have kunnet faa Indsigt i Zinzendorfs Trosgrund under hans Ophold i Wernigerode, da dette kun havde været nogle faa Timer. Han maa derfor tage sin Tilflugt til Z.s trykte og skrevne Sager og tillige til troende og gudfrygtige Mænds Relation, der dels mundtlig dels skriftlig har forhandlet med Z. om visse Stykker, dels selv været i Herrnhut og set Indretningerne der. Stolberg er derved kommen til det sørgelige Resultat, at Z. dels nærrede vildfarende Meninger, dels i sin Praxis var forfalden til meget betænkelige, fra den hellige Skriffs Rettesnor afvigende og anstødelige Ting.

Som Zinzendorfs Vildfarelser nævnes:

1. Retfærdiggørelseslæren. Z. nærrede her Dipelianske Anskuelser; hans fornemste Tilhængere og Venner forkastede Læren om Justificationen og Tilregnelsen af Kristi Retfærdighed.

2. Sakramenterne. Z. havde i Fortalen til sin Sangbog talt om Ægteskabet som et Sakrament, og tillagt Fodvaskningen den samme Kraft, idet han paastod, hans Hustru derved havde faaet Kraft til at overvinde sit Hovmod og blive ydmyg.

3. Arvesynden. Z. fornægtede eller i det mindste afsvækkede for stærkt Arvesyndens Kraft i de troende. Han havde sagt, at han aldrig selv havde følt den, men deraf

---

<sup>1)</sup> Reichel a. Skr. S. 553.

fulgte ogsaa, at han ikke havde kunnet erfare en uskrømt Bod (Omvendelse).

4. Den offentlige<sup>1)</sup>, tvungne Syndsbekendelse, som Brødrene maatte aflægge. Den tjener kun til at lære Synderne videre, og giver megen Forargelse.

5. Den altfor stærke Fremhævelse af Broderskabet, der kunde føre til, at man tillagde Udsagn af Brødre m. H. t. Tros- og Leveregler en Betydning, der kunde være til Præjudice for Menighedens Hoved, Kristus, og for hans i den hell. Skrift udtalte Villie.

6. Indifferentisme med Hensyn til Religionsforskelligheder.

7. De herrnhutiske Indretninger: Kærlighedsmaaltider, Fodvaskningen. Time-Bønnen etc., hvis Resultat dels er et mod den evangeliske Frihed stridende Tvangsvæsen, dels Legeværk og Pjank. Hertil hører ogsaa den selvpaaatagne udvortes Skin-Ydmyghed, at være Dus med Brødrene og at affectere Standslighed.

8. At Z. og hans Missionærer hist og her i opvakte Menigheder søgte at drage Folk bort ogsaa fra deres retskafne Lærere; kun de, der billigede hans Sætninger, var retskafne; andre redelig sindede forkastedes, naar de sagde det mindste imod, f. Ex. Pastor Struensee [i Halle], Mag. Winckler [i Ebersdorf] og Hr. Rothe, deres egen Præst.

Endelig følger som det 9de Punkt et overordentlig voldsomt Angreb paa Zinzendorfs personlige Sandfærdighed, et Angreb, der er saa voldsomt, at man næsten ikke forstaar, at Zinzendorf ikke strax har brudt med Stolberg. At han ikke har gjort det, finder maaske sin Forklaring, dels i hans personlige Ydmyghed, dels i Slægtskabet med Grev Stolberg; og endelig maa man huske, at Z. ikke var vidende om, at Stolberg talte i andres end i sit eget Navn. . Stolberg beskyldte Z. for at variere i sine Udsagn om

---

<sup>1)</sup> I et senere Brev har Stolberg tilbagekaldt denne Betegnelse af Herrnhuternes Syndsbekendelse.

de herrnhutiske Indretninger, saa at det var blevet en almindelig udbredt Mening: Hr. Grev Z. taler ikke Sandheden, men indretter sine Ord efter sin Hensigt; hvem kan saa tro hans Erklæringer og Bekendelser i Trossager? Videre klager Stolberg over, at Z. til at begynde med plejede at erklære sig for ortodox; senere, naar de havde faaet Tillid til ham, udtalte han sig helt anderledes.

Tilslidst giver han ham følgende længere Hovedformaning til Bod og Bedring: »De erkender efter min Mening endnu ikke selv Deres Arvefjende, virker med Deres Naturild i Guds Rige, idet De istedetfor at bygge op derpaa, anretter en uhørt Skade. Gør Dem dog engang fri for Dem selv og bed Gud, at han vil aabne Deres Øjne, saa vil De lettere se, hvor De farer vild«.

•Ligeledes kan jeg ikke skjule for Ds. Klh., at mange, som kender Dem særdeles vel fra Deres yngre Aar, mener, at De ved Deres første Opvækkelse ikke har gravet dybt nok, ikke heller er naaet til en grundig Erkendelse af Deres og andre Menneskers uudgrundelige Fordærvelse og Elendighed, og at den Opvækkelse mere har bestaaet i en blot Forstandens Overbevisning og Bifald end i en grundig Hjertets Venden-om og i en ret Erkendelse af den i Dem selv skjulte Fordærvelse, som det gerne gaar med aktive Gemytter. Da De efter Deres medfødte Aktivitet gerne vil virke, saa er det sket, at De, da meget af Deres egen Elendighed er bleven skjult for Dem, har virket mere ud af blot naturlig Drift og den medfødte Travlhed end udaf Naaden og Ydmyghedens rette Grund; og da De har troet at kunne overse andre og har villet gøre Dem bemærket i Verden, er De endelig forfalden til alle Slags vildfarende Meninger og Afveje. Alt dette vilde være indlysende for Dem, hvis De under hjertelig Bøn til Gud vilde begive Dem i Stilhed og nøjere prøve Deres Gøren og Laden, men særlig vilde efterforske, om ogsaa Deres egen Elendighed og Fordærvelse nogensinde er bleven Dem ret bekendt og aabenbar, ogsaa om en sand Aandens Armod og

Hjertens-Ydmyghed er tilstede, som ingenlunde bestaar i en paataget og udvortes Nedværdigelse, men deri at man erkender og indser, hvorledes man af sig selv er ganske fordærvet og udygtig til alt godt. Ad denne Vej vilde De da ogsaa snart komme ned fra alle Højder, og saa ogsaa udrette noget godt hos andre og kunne vise dem den rette Vej, hvorimod Deres hidtidige Virken og Adfærd i det hele har anrettet mere Splittelse end godt, som Erfaringen hidtil har vist, og Udfaldet vil bekræfte endog endnu tydeligere, med mindre De, medens det endnu er Tid, søger at stoppe op, og først og fremmest, efter Mtt. 18,3, at naa til en rigtig Erkendelse af den menneskelige Elendighed og Fordærvelse og en sand Aandens Armod.

Stolberg tilføjede, at dette skrev han af sand Kærlighed, for den altseende Guds Ansigt, som selv vil overbevise Zinzendorf derom. — Nogle Dage derefter (26. Juli) var det, at Stolberg sendte sit tidligere omtalte Advarselsbrev til Markgrevinden i København.

Zinzendorf svarede Stolberg strax i en længere Skrivelse af 27. Juli. I denne søger han dels at forsvare sig imod, dels nærmere at forklare Misforstaaelserne i de Ting, Stolberg anklager ham for. Endelig kan Zinzendorf ikke lade være at minde Stolberg om, hvorledes denne ved hans første Besøg paa Wernigerode (paa Vejen til København 1731) havde bekendt for ham, at han havde fejlet i sin forrige Dom over ham, men at han havde bestemt at gøre dette godt igen og bringe de Herrer, som af ham havde ladet sig indtage mod Zinzendorf, paa bedre Tanker, og at han havde skrevet til Kongen af Danmark i den Anledning.

Stolberg sendte d. 16. August Z.s Svar til Francke med det Spørgsmaal: om og i hvad for Terminis han vilde være at svare. Tillige bad han Francke lade Professor Zimmermann, Præsterne Freilinghausen, Majer og Mischke læse Z.s Brev. At dette ogsaa har været forelagt pietistiske Venner i Køstritz, Augsburg, Kloster Bergen og Berlin,

ses af andre samtidige Breve<sup>1)</sup>). Koalitionens Gang er i fuld Gang for at vise Z.s Skadelighed.

Stolbergs Svar til Zinzendorf er dateret d. 4. September, og afsendt umiddelbart før hans Afrejse til København. Det er uidentivt affattet efter Samraad med Koalitionens Mænd, og saa blev det endda sendt Francke, hvem Stolberg i et Brev af 5. Septbr. beder om at »besørge det til det behørigte Sted, hvis der ingen videre Betænkelighed er ved det«.

Svaret til Zinzendorf er meget udførligt og motiverer nærmere den Række af Klageposter imod ham og hans Indretninger, som findes i Stolbergs Brev af 22. Juli<sup>2)</sup>). Men Summen af det hele har dog vistnok nærmest været at frabede sig den herrnhutiske Propagandas Virksomhed i Halle og Wernigerode og sikkert i Danmark med.

Ogsaa i den følgende Tid, baade under Stolbergs Ophold i København i Efteraaret 1733 og senere, fortsattes Brevstriden mellem ham og Zinzendorf. Stolberg var stadig den angribende, medens Z. i en mærkværdig sagtmodig Tone søgte at forsvare sig mod de hvasse Udfald. Men til nogen Forstaaelse mellem dem kom det ikke.

At Hovedformaalet for Stolbergs Besøg ved det danske Hof var at advare mod Zinzendorf, kan ikke betvivles, og Hensigten lykkedes ogsaa helt godt. Men da Forhandlingen mellem Kongen og hans Ven og Fætter selvfølgelig havde en ganske intim Karakter, vidste selv Personer, der stod de kongelige nær, ikke, hvad der gik for sig, saa Zinzendorfs Veninde, Baronesse Söhlenthal, i sin overstrømmende Følelse, d. 30. Oktober 1733 skrev til ham: »Gud og Frelseren gør uudsigelige Ting med os her og viser os, at uden ham kan vi intet gøre. Gud være pris, som har ladet den dyrebare Hr. Greve af Stolberg være her hos os til sin hellige Ære«<sup>3)</sup>).

<sup>1)</sup> Reichel a. Skr., S. 553.

<sup>2)</sup> Se foran, S. 520 ff.

<sup>3)</sup> Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, S. 51—2.

Zinzendorf har vel næppe set saa lyst paa Stolbergs Besøg, men da han selv kunde finde sig i alle mulige sværmeriske Anskuelse, naar han blot fandt Kærlighed til Frelseren, saa har han næppe endnu ret fattet Omfanget af den pietistiske Intolerance, og heller ikke at hans Aktier hos den danske Konge stod saa slet, som de i Virkeligheden gjorde. Hos Dronning Sophie Magdalene mente han i ethvert Fald at kunne regne paa et aabent Øre. Et Bønsskrift fra ham til Dronningen blev af Mr. Becherer<sup>1)</sup> overgivet Baronesse Söhlenthal, der lovede at bringe det i Dronningens Hænder. Dr. Th. Grothaus, som meddeler dette i et Brev af 21. Decbr. 1733 til Zinzendorf, beretter, at han samme Dag havde talt med Baron Söhlenthal og bedt ham om »dog ret at antage sig denne Sag og ikke lade Lejligheden til at hjælpe med at befordre Kristi Rige gaa forbi«; men at han havde faaet følgende temmelig afvisende Svar, der viser, hvorom Suppliken havde drejet sig:

»Hvis Menigheden alene vil bo i Danmark, saa tror han sikkert, at Kongen saa vel som Dronningen med Glæde vil tillade det. Men om Hr. Greven selv kunde han ikke sige det saa sikkert, thi hverken Herskaberne eller han selv eller andre ved Hoffet kunde finde sig i ham«.

Grothaus havde da nøje udspurgt om alt, hvad der var i Vejen, og havde ført en indgaaende Forhandling med Söhlenthal derom, og havde da tilsidst faaet følgende Hovedindvendinger frem:

1. Grev Zinzendorf holdt med Dippel og havde i sin Supplik kun daarligt reddet sin Uskyldighed i den Henseende.

2. Grev Zinzendorf lod ikke nogen eneste passere som et Guds Barn, medmindre de var af hans Menighed, og da maatte andre vakre Folk staa tilbage.

3. Grev Zinzendorf brugte i sine Taler, og især i

---

<sup>1)</sup> Se Kh. Sml. 5. IV, 360.

sine Skrifter, saadanne usædvanlige Udtryk, at man hverken kunde vide eller begribe, hvad han egentlig ønskede. Det vilde være godt, hvis han vilde forblive enfoldig, saa kunde man have at gøre med hinanden«.

Grothaus tilføjer, at Söhlenthal, der var inderlig ked af disse Klager over Zinzendorf, som han fra gammel Tid holdt meget af, ønskede at faa Klagernes Berettigelse nærmere oplyst.

Men Klagerne i sig selv var et Udtryk for den Stemning mod Zinzendorf, som Stolberg og den halleske Koalition havde oparbejdet i Løbet af Aaret 1733, og som de ogsaa i den følgende Tid af al Magt søgte at skærpe. Historien med Chr. Davids Traktat om »de otte Saligheder« bidrog jo ogsaa til at stille Herrnhuterne i et uheldigt Lys<sup>1)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Denne Bogs Historie er fortalt i Kh. Sml. 5. III, 694—702.